

Verschenen in de VOM-reeks:

- 1984 "Monumentenzorg Den Haag 1984"
Stad – gebouw – bodem
(niet meer verkrijgbaar)
- 1984 nr.2 "Het Nobelhuis"
Een archeologisch en bouw-
historisch onderzoek
- 1984 nr.3 "Monumentale kerken in Den Haag"
De problematiek van de archi-
tectuur-historisch waardevolle
kerkgebouwen
(niet meer verkrijgbaar)
- 1985 nr.1 "Lanarbeiders en leerbewer-
kers in de late middeleeuwen"
Opgravingen in 's-Gravenhage
- 1985 nr.2 "De voormalige Hoofdwacht"
De restauratie van Buitenhof
19 te 's-Gravenhage
(niet meer verkrijgbaar)
- 1985 nr.3 "Tussen Plein en Kalvermarkt"
Opgravingen in 's-Gravenhage
- 1985 nr.4 "Gebouw Mercurius"
De restauratie en verbouwing
van Noordeinde 43
(niet meer verkrijgbaar)
- 1986 nr.1 "Putten uit het verleden"
Opgravingen in Loosduinen,
Kazernestraat en Mauritshuis

- 1987 nr.1 "Monumenten in het hart van
Den Haag"
- 1987 nr.2 "Het CJMV-gebouw"
De restauratie van Prinse-
gracht 4 te 's-Gravenhage
(niet meer verkrijgbaar)
- 1987 nr.3 "Onderdelen van het Spui-
kwartier" Opgravingen aan het
Spui
- 1987 nr.4 "De Rusthof"
De restauratie van Park-
straat 41-61
(niet meer verkrijgbaar)
- 1987 nr.5 "Grote of St. Jacobskerk"
De restauratie en aanpassing
van de Grote Kerk te
's-Gravenhage
- 1988 nr.1 "'s-Gravenhage 1840-1940"
100 jaar Haagse stadsontwikkeling
- 1988 nr.2 "Riviervismarkt 3 en 4"
Een restauratie in het hart van
Den Haag

Exemplaren van de boekjes zijn verkrijg-
baar bij:
Gemeentelijk Informatiecentrum,
Groenmarkt 1, Den Haag

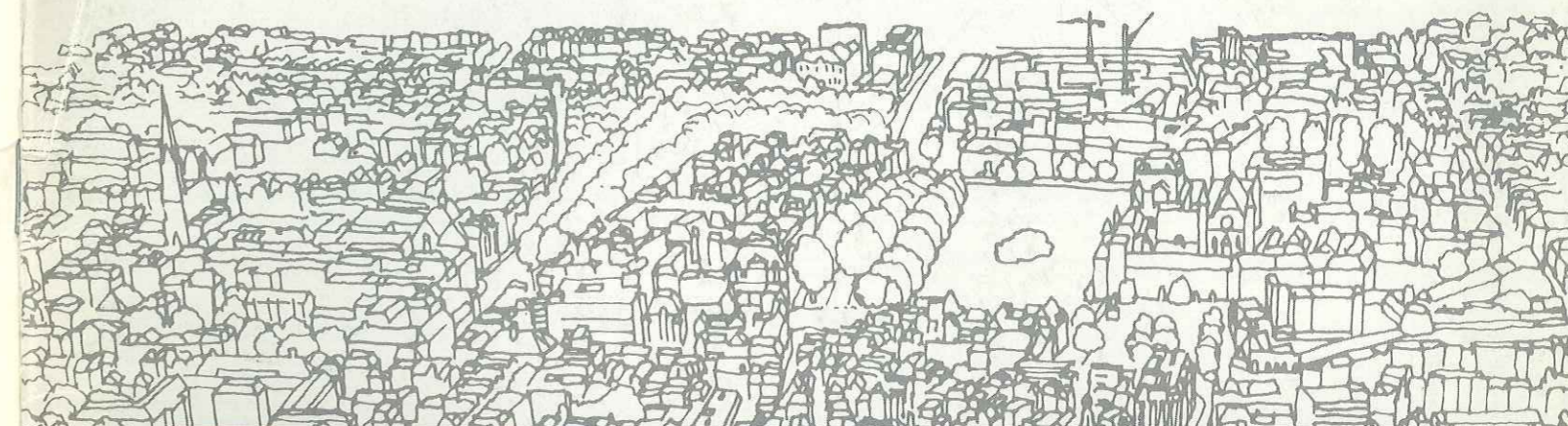
uitgave Gemeente 's-Gravenhage,
Afdeling Verkeer en Vervoer,
Openbare Werken en
Monumentenzorg

productie Bureau Monumentenzorg
vormgeving Koring Grafische Vormgeving bv
druk Gemeentedrukkerij van
's-Gravenhage

1988.2000 Prijs: f 2,50

De Laakmolen

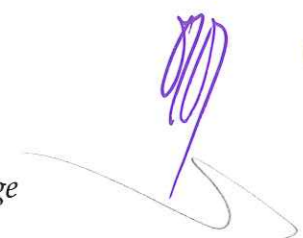
*De restauratie en nieuwbouw van de Laakmolen
te 's-Gravenhage*

VOM-reeks 1988 nummer 3

De Laakmolen

De restauratie en nieuwbouw van de Laakmolen te 's-Gravenhage

door:

C.J.J. Stal
H.F. Ambachtsheer

onder redactie van H.F.Ambachtsheer

VOM-reeks 1988 nummer 3

Gemeente 's-Gravenhage, Afdeling Verkeer en Vervoer, Openbare Werken en Monumentenzorg (VOM)

1. De Laakmolen na restauratie, april 1988.

Voorwoord

Deze uitgave in de VOM-reeks is gewijd aan de roerige geschiedenis van een voor Den Haag uiterst belangrijk monument. Het feit, dat deze publicatie wordt gepresenteerd bij de voltooiing van de restauratie van de Laakmolen doet vermoeden, dat dit bedreigde monument van bedrijf en techniek een nieuwe en hopelijk onbedreigde toekomst tegemoet gaat.

Deze publicatie volgt de geschiedenis van de Laak- of Galgemolen vanaf zijn stichting, wellicht in de zestiende eeuw tot nu.

De restauratie van de Laakmolen is een omstrede zaak geweest.

Na het vertrek van de laatste molenaar gingen stemmen op de Laakmolen te verplaatsen naar het gebied van de Madepolder.

De geruchten van een mogelijke verplaatsing riepen bij met name de bewoners van de Molenwijk groot verzet op. Immers de Molenwijk heeft niet alleen haar naam te danken aan deze molen, maar de molen vormt tevens een voor de wijk karakteristiek beeld met zijn ligging aan het einde van de Laak.

Het heeft enige tijd geduurd voordat het gemeentebestuur besloot tot restauratie ter plaatse.

Een volgende bedreiging was het totaal ontbreken van rijkssubsidie voor de restauratie. Ook deze moeilijkheid kon overwonnen worden doordat de gemeente alle kosten voor haar rekening nam. Brand in de nabijheid van de molen deed een aanslag op de molen maar belemmerde de restauratie niet.

Een laatste, bijna fatale ontwikkeling vond plaats toen de restauratie vrijwel voltooid was. De molen brandde, na brandstichting, zo goed als geheel af.

Niettemin werd het herstel weer ter hand genomen.

Het heeft dan uiteindelijk tot 1988 moeten duren voordat de restauratie voltooid werd en de nieuwe molenaar zijn intrek nam in de molen.

Naar mijn mening mag het eindresultaat gezien worden: een molen die in allerlei opzichten een functie vervult. Als waterbouwkundig instrument, als beeldbepalend element in de wijk maar zeker ook als toeristische en educatieve attractie.

Ik wens de Laakmolen een lang leven toe in de Molenwijk.

De wethouder van Verkeer en Vervoer,
Openbare Werken, Monumenten en Milieubeleid,

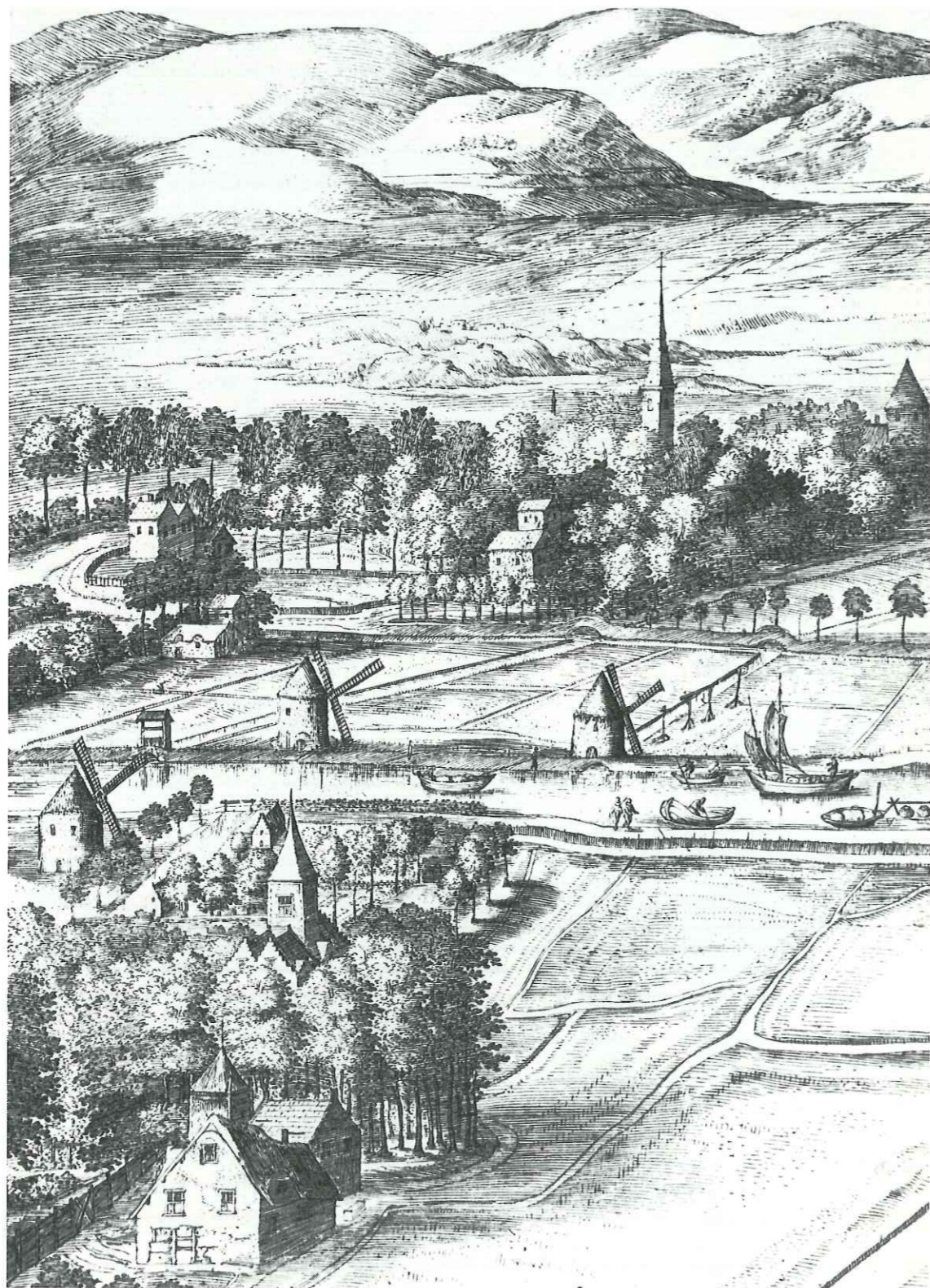
Mr. R. Vlaanderen.

1a. Het interieur van de kapzolder, met de achterzijde van de bovenas en de bovenschijf, april 1988

Inhoud

<i>Hoofdstuk 1</i>	Grepen uit de geschiedenis door drs. C.J.J. Stal (Gemeentearchief van 's-Gravenhage) en ir H.F. Ambachtsheer (Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg 's-Gravenhage)	7
<i>Hoofdstuk 2</i>	Toekomstperspectief door ir H.F. Ambachtsheer (Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg 's-Gravenhage)	19
<i>Hoofdstuk 3</i>	Techniek door ir H.F. Ambachtsheer (Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg 's-Gravenhage)	27

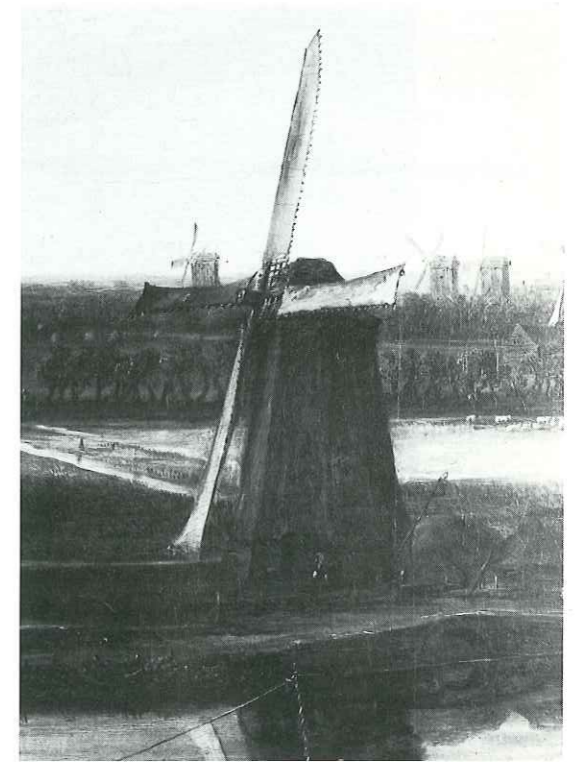

2. Gravure van Londerseel, 1614.

1. Grepen uit de geschiedenis

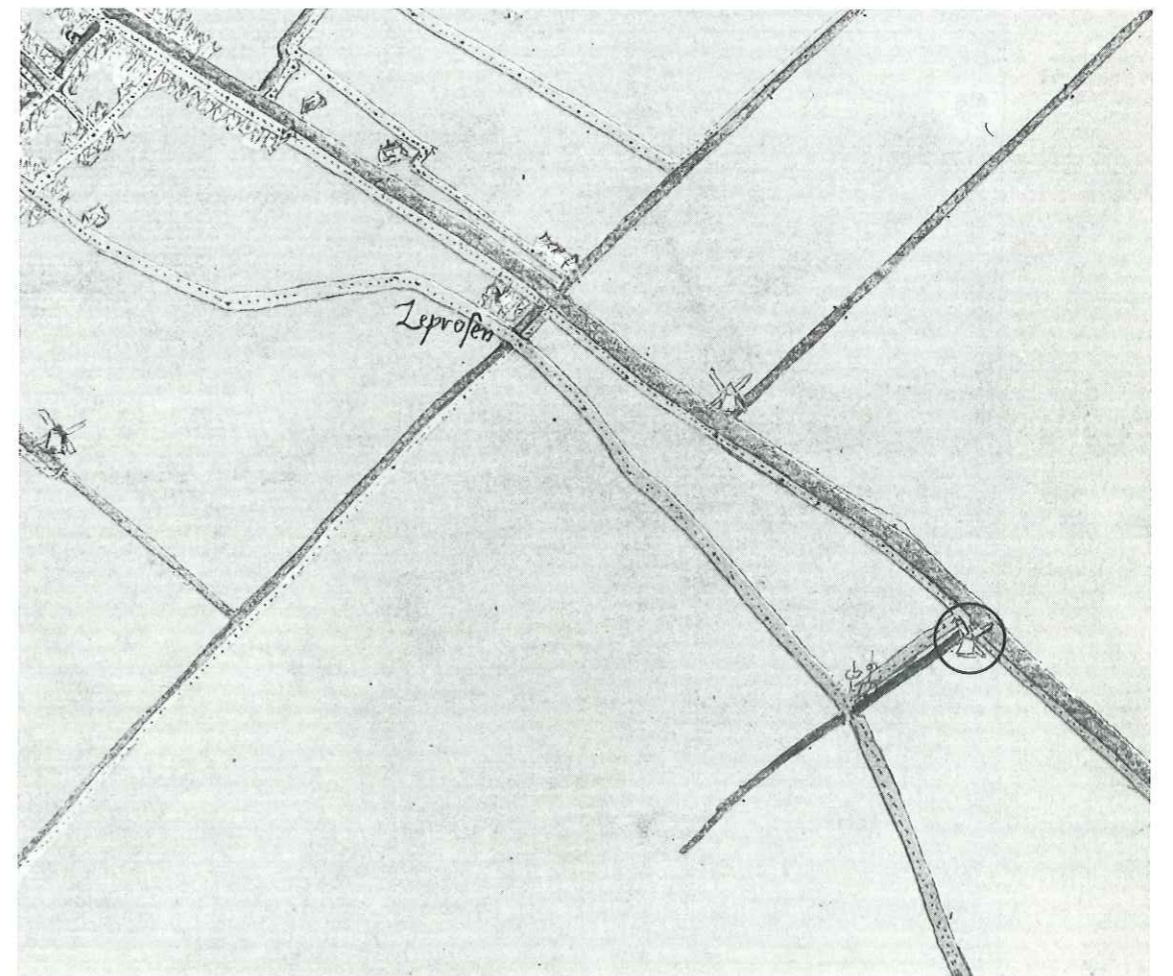
Periode voor 1699

Het jaartal "1621", dat tot aan de restauratie in de jaren 1983-1988 op de baard van de molen te lezen stond, is bedrieglijk. In feite dateert de molen in de huidige vorm van 1699, toen een omvangrijk herstel- en wijzigingsplan werd uitgevoerd. De geschiedenis van de molen gaat echter verder terug. Op de kaart, die Jacob van Deventer in circa 1545 van 's-Gravenhage en omgeving vervaardigde, is ter plaatse al een molen afgebeeld (afb. 4). De molen had als taak de bemaling van de Noordpolder, het gebied tussen de huidige Hoefkade, Trekvliet en de Van Vredenburgweg. Tussen 1560 en 1578 kwam er aan de Broeksloot nog een tweede poldermolen bij ten behoeve van de bemaling van de Noordpolder. In de nabijheid van de Laakmolen lag het galgenveld van het Hof van Holland, een lugubere omgeving, waardoor men de molen ook wel de Galgemolen noemde. De oudste afbeeldingen van de Laakmolen, uit 1560 en 1614, geven een molen van een ander type weer dan de huidige: een ronde stenen romp met een puntig rieten dak (afb. 2). In 1651 en 1652 schilderde Jan van Goyen echter een molen, die veel overeenkomst vertoonde met de huidige: een achtkantige met riet gedekte molen op een lage onderbouw (afb. 3 en 5). Het lijkt er dus op, dat er in de eerste helft van de zeventiende eeuw een verandering plaatsvond.

3. Detail van een schilderij van Jan van Goyen, 1651 (origineel in de Raadzaal aan de Dagelijkse Groenmarkt).

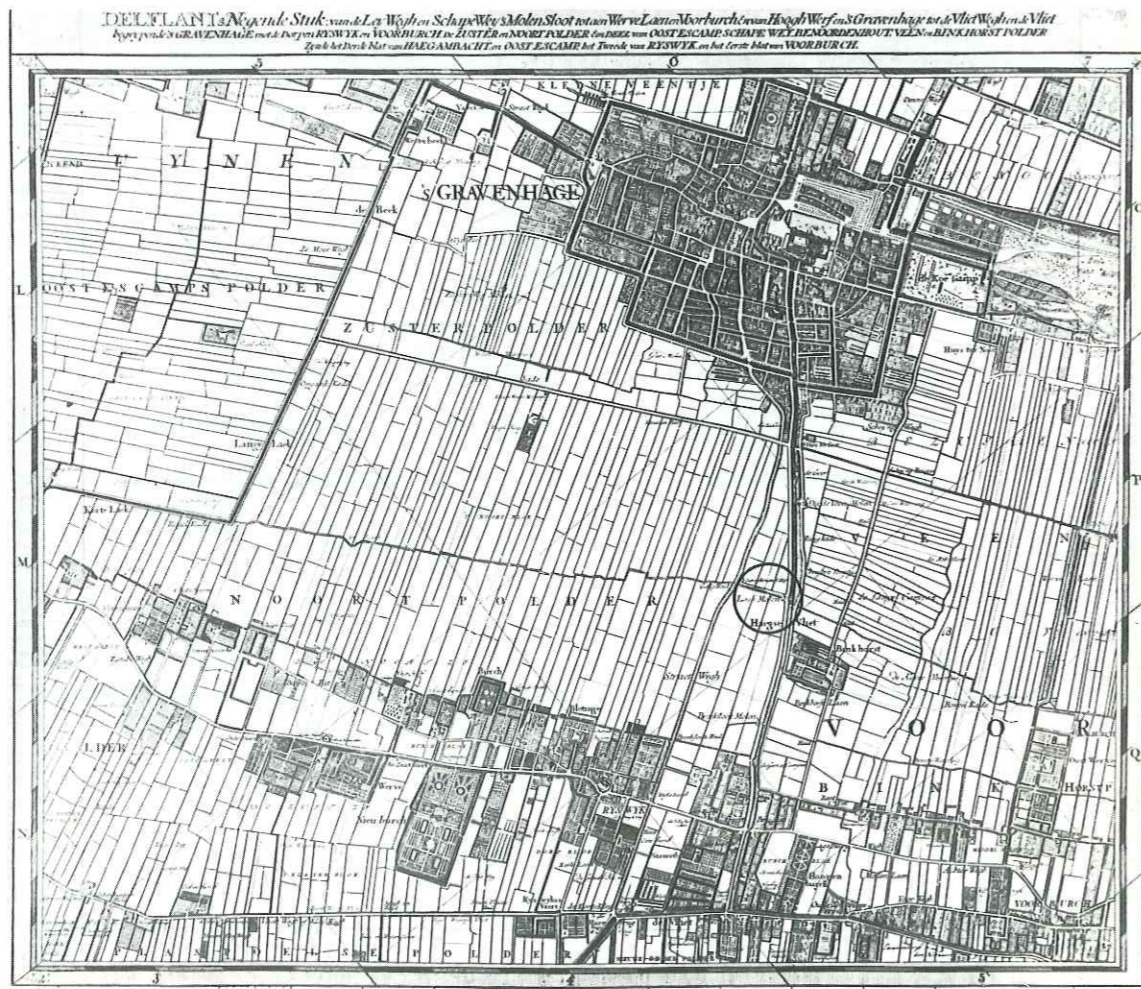
4. De kaart van Jacob van Deventer, circa 1545, de Laakmolen in de cirkel.

5. Een schilderij van Jan van Goyen, 1652.

6. Kaart van Cruquius, 1711, de Laakmolen in de cirkel.

Wellicht gebeurde dit in 1632, toen de Haagse timmerman Bastiaan Willems veel werkzaamheden verrichtte aan de toen "ontramponneerde en vergaene" molens. Het is nog steeds onduidelijk, waarom op de baard van de molen het jaartal "1621" te lezen was.

De bestekken van 1699

In de winter van 1698-1699 regende het klachten over de bemaling van de Noordpolder. Na veel discussie besloot men de beide molens een grondige herstelbeurt te geven. In juli 1699 bleek echter dat voor de Laakmolen reparatie alleen niet voldoende was. Men besloot tot een meer omvangrijke aanpak. Uit 1699 zijn twee bestekken bekend, het "Besteck van het timmerwerck aen de Laackmoolen in de Noordpolder van Rijswijk" (afb. 7) en het "Besteck van het metselwerck". Opvallend is, dat het werk door de opdrachtgevers, "de heeren ingelanden van de Noordpolder van Rijswijk" omschreven wordt als "het rijsen en repareren van de Laackmoolen". Met het "rijsen" bedoelde men het opvijzelen van de molen met "ses en een halven voet" (circa 190 cm). De metselaar diende daartoe de bestaande aangestaste fundamenten tenminste af te breken tot aan de bestaande, begane grondvloer. Vervolgens moest hij de muren zes en een halve voet hoger optrekken dan voorheen. De aannemer voor het timmerwerk moest volgens het bestek het overgrote deel van het houtwerk vernieuwen. Zo zouden onder andere vernieuwd worden: "de eijcken wateras, het schepradt, de

"Besteck ende conditie waar naar de heeren ingelanden van de Noordpolder van Rijswijk, van meeninge zijn te besteedden het rijsen ende repareren vande Laackmoolen met den gevolge van dien, alles in manieren als hier na breeder wert beschreven.

Alles salmen meeten ende reekenen met Rijnland-sche maet.

Artikel 1.

Eerstelijck sal den aennemer soo haest als alle het riet vande moolen afgebroocken ende genomen is, de cap daer afbrecken alsmede alle de sparren rontom de moolen en alle het houtwerck dat verandert ofte vernieuwt moet werden mede afbrecken en buyten de moolen brengen, en dan dese geheele moolen in malcander winnen daer die uijt sijne pennen en gaten sijn gesackt; en alles digt weer in malcander voegen en sluijten en met ijsere bouten en krammen en spijen voorsien, soo veel en soodanigh als geordoneert sal werden, en van alle het ijsere werck de maet aande smith te moeten geven, en alles wel inlaten en vast spijkeren soo als aangewesen sal werden,

2

Dan dese moolen opvijzelen en rijsen hoogh ses en een halven voeten boven het tegenwoordige taeffelement en deselve soo langh op de vijsels ofte (...)"

7. De eerste twee bladzijden van het bestek uit 1699.

Archief
Hoogheemraadschap
Delfland
No. 3959 / 3

Besteck ende conditie

Waar naar de heeren Inge-
landen vande Noordpolder
van Rijswijk, van meeninge
sijn te besteedden het rijsen
ende repareren vande
Laackmoolen met den
gevolge van dien, alles
in manieren als hier na
breeder wert beschreven,

Alles salmen meeten en reekenen
met Rijnland-sche Maet,

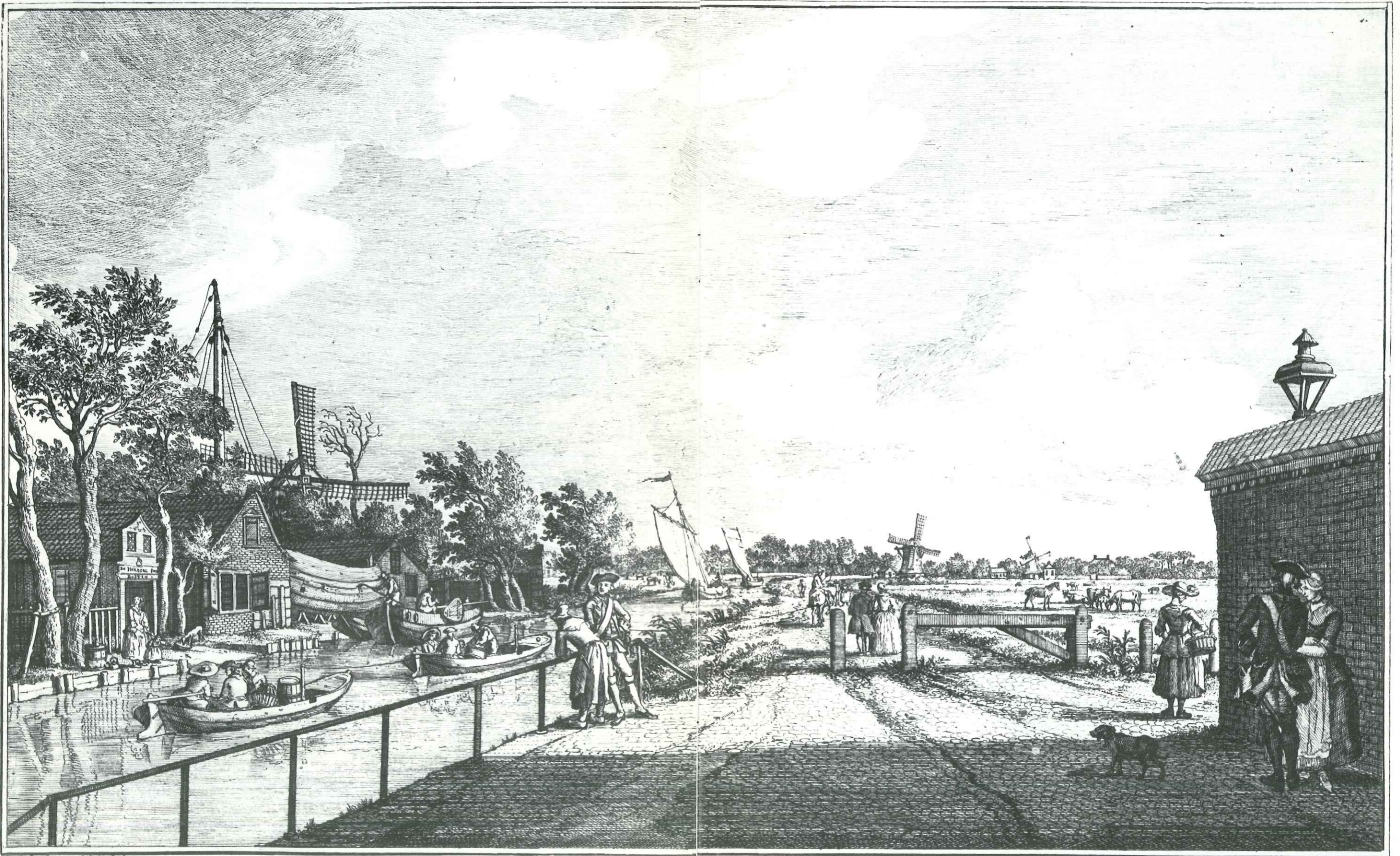
Art. 1.

Eerstelijck sal den aennemer soo
haest als alle het riet vande moolen
afgebroocken en genomen is, de cap
daer afbrecken alsmede alle de sparren
rontom de moolen en alle het houtwerck
dat verandert ofte vernieuwt moet

worden mede afbroocken en buyten
de moolen brengen, en dan dese geheele
moolen in malcander winnen daer die
uijt sijne pennen en gaten sijn
gesackt; en alles digt weer in
malcander voegen en sluijten en
met ijsere bouten en krammen en
spijen voorsien, soo veel en soodanigh
als geordoneert sal werden, en
van alle het ijsere werck de maet aande
smith te moeten geven, en alles wel
inlaten en vast spijkeren soo als
aangewesen sal werden,

2

Dan dese moolen opvijzelen en rijsen
hoogh ses en een halven voeten
boven het tegenwoordige taeffelement
en deselve soo langh op de vijsels ofte

P. C. la Fargue del. & J. J. J. J.

GEZIGT van het ZIEKE op de DELFSCHÉ TREKVAART in S' HAGEN.
Te Amsterdam by P. Fouquet Junior.

8. Gravure van P.C.la Fargue, 18de eeuw, de Laakmolen op de achtergrond, rechts van het midden.

eijcken spil, deurasijne, de spruijtbalck met twee steeckschoren, de keuvelensbalck, de staartbalck, 2 greijne roeden, de bedstee, de steecktrap, 8 bovetaeffelementen, 8 blockeels en vloeren". Reparatie zou plaatsvinden aan: "de cap, de cuijp, de rollen, kruijnwerck, de solders". Tenslotte moest de aannemer maken "een nieuwe baert met behoorlijke krullen op te cieren soo dat den aennemer daer eer van heeft".

Bij het ontmantelen en afbreken van de molen bleek deze in een slechtere staat te zijn dan voorzien. Het bestek kreeg dan ook een aantal aanvullingen. Zo moest de aannemer een nieuw achtkant maken "een voet hooger op zijn stijlen als de oude moolen is." Verder vermeldt deze aanvulling: "Over sulcx dat de moolen sal sijn een volkomen nieuwe moolen, want al het oude hout daer sal mogen aen verwrogt werden sal soo goet als nieuw moeten sijn, tot keure ende genoeg van de heeren besteeders, off die sij daer sullen gelieven toe te stellen". De conclusie is gerechtvaardigd, dat de Laakmolen in 1699 vrijwel geheel is vernieuwd en dat op sommige plaatsen oud hout secundair is verwerkt.

De betreffende werkzaamheden werden in zeer korte tijd in 1699 uitgevoerd door Cornelis Voorstadt en Huygh van Leeuwen, "meester timmerluyden" en A. van Duijn, de metselaar. Volgens de afrekening uit 1700 kostte het project totaal 6142,40 gulden.

Ogenschijnlijk is de omschrijving van de werkzaamheden van 1699 in tegenspraak met de afbeeldingen van Jan van Goyen uit 1651 en 1652. Immers, Jan van Goyen beeldt ook al een molen af met een lage onderbouw. Gezien het bovenstaande was dit een molen, waarbij de achtkante, houten bovenbouw (de tafelemen-

ten) vrijwel op het maaiveld stond, op een stenen fundering. De onderzijde van dit achtkant was bekleed met houten planken, waarna de rietbedekking begon op circa 190 cm hoogte. Een opbouw die nu nog kan worden aangetroffen bij de Nieuwe Veenmolen aan de IJclubweg te 's-Gravenhage uit 1654.

1699-1814

Uit de periode na de ingrijpende restauratie/ vernieuwing van 1699 zijn een aantal bestekken bekend.

- 1721-1728: "Besteck ofte conditien waer na de molenmeesters en groot ingelanden van de Noortpolder van mening sijn te besteden het onderhouden en enige stukken te vernieuwen van haer polderwatermolens(..)". Voor een langere periode wordt met dit bestek hoofdzakelijk het onderhoud van de twee molens aanbesteed.
- 1742: "Bestek ofte conditien waer na de heere regente van de Noort Zij Polder van Rijswijk voornemens sijn te besteden het hout, arbeidloon, ijserwerk, spijkers tot het doen van enige reparaty aan een van haar polderwatermolens namentlijk de Laakmoole". In dit bestek is sprake van de vervanging van het scheprad door een groter exemplaar met bijkomende aanpassingen van de molen. Tevens wordt een nieuwe wateras gemaakt van "mooij deurabel eijken hout", een nieuw on-

9. Een prent van Weissenbruch, 1848, Laakmolen links op de voorgrond.

10. 19de eeuwse prent, op de voorgrond de Broekslootmolen, daarachter de Laakmolen.

derwiel en een nieuwe onderschijfloop. Het werk wordt op 5 april 1742 aangenomen voor 785 gulden (afb. 6).

- 1783: "Bestek mitsgaders conditien en voorwaarden waer na schout, molenmeesters en ingelanden van de Noortpolder onder den ambachte van Rijswijk, voorneemens sijn te besteeden, het reparieren en in order brengen, van haere windwatermoolen, staende aan de Laek en aan de Broeksloot, mitsgaders het vijfjaarig onderhoud of betimmeren van deselve met de leverantie van al het hout en spijkers tot dit werk nodig, behalven de assen en roeden". Naast reparatiewerkzaamheden in de kap en wielbak worden de bovenas en het scheprad vervangen. Tevens wordt het vijfjaarig onderhoud aanbesteed. Het werk wordt "in het Regthuijs te Rijswijk publiccq aanbesteed (..) op 15 oktober 1783 en door Willem Schouten uit Voorburg aangenomen voor 1498 gulden en 10 cent (afb. 8).
- 1792: op 3 november 1792 maakt Pieter Jongebroer, "seijlmaker, woonende aan den Leijdsendam (..) "6 seijlen, een kruijreep en een vangtouw" voor 33 gulden.
- 1814: "Bestek en conditie naar welke de molenmeesteren, ingelände van den Noortpolder onder Rijswijk voornemend sijn op woensdag den 22 juny 1814 des morgens ten 10 uren in het rechthuijs te Rijswijk aan de minst inschrijvende aan te besteden eenige vernieuwing, verbetering en reparatie aan de voor en agterwaterlopen, krimp en scheprat aan de Laakmoolen zoo en onder voegen alhier nader staat uitgedrukt".

Na 1814

In 1871 was de molen aan de Broeksloot al gesloopt en vervangen door een stoomgemaal, een aanpak, die in 1882 ook voor de Laakmolen werd geopperd. Gelukkig zag men daar van af en ging men over tot de verbetering en aanpassing van de molen met moderne materialen en technieken (afb. 9 en 10).

In of kort na 1878 kreeg de molen een nieuwe, gietijzeren bovenas. Deze as werd in 1878 vervaardigd door de IJzergieterij "De Prins van Oranje", gevestigd tegenover het Station Hollandsspoor te Den Haag (de Oranjelaan herinnert nog aan deze gieterij, die in 1897 werd geliquideerd). De as, die na de brand van 1984 niet meer te gebruiken was, kreeg het fabrieksnummer "1192".

Door het verplaatsen van de toenmalige gemeentegrens van de Laakkade naar de Broeksloot in 1901 kwam de Laakmolen op Haags grondgebied te liggen (afb. 11 tot en met 13). In 1921 werd de Laakmolen op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. De eigenaar verzocht burgemeester en wethouders in 1925 de molen van de lijst af te voeren. Hij vreesde, dat de polder in de toekomst niet droog te houden zou zijn en wilde de molen vervangen door een stoomgemaal. De molen werd van de lijst afgevoerd.

De uitbreidingen van Den Haag leidden in 1938 tot de "ontpoldering" van het Haagse deel van de Noordpolder. In vervolg vond de afwatering

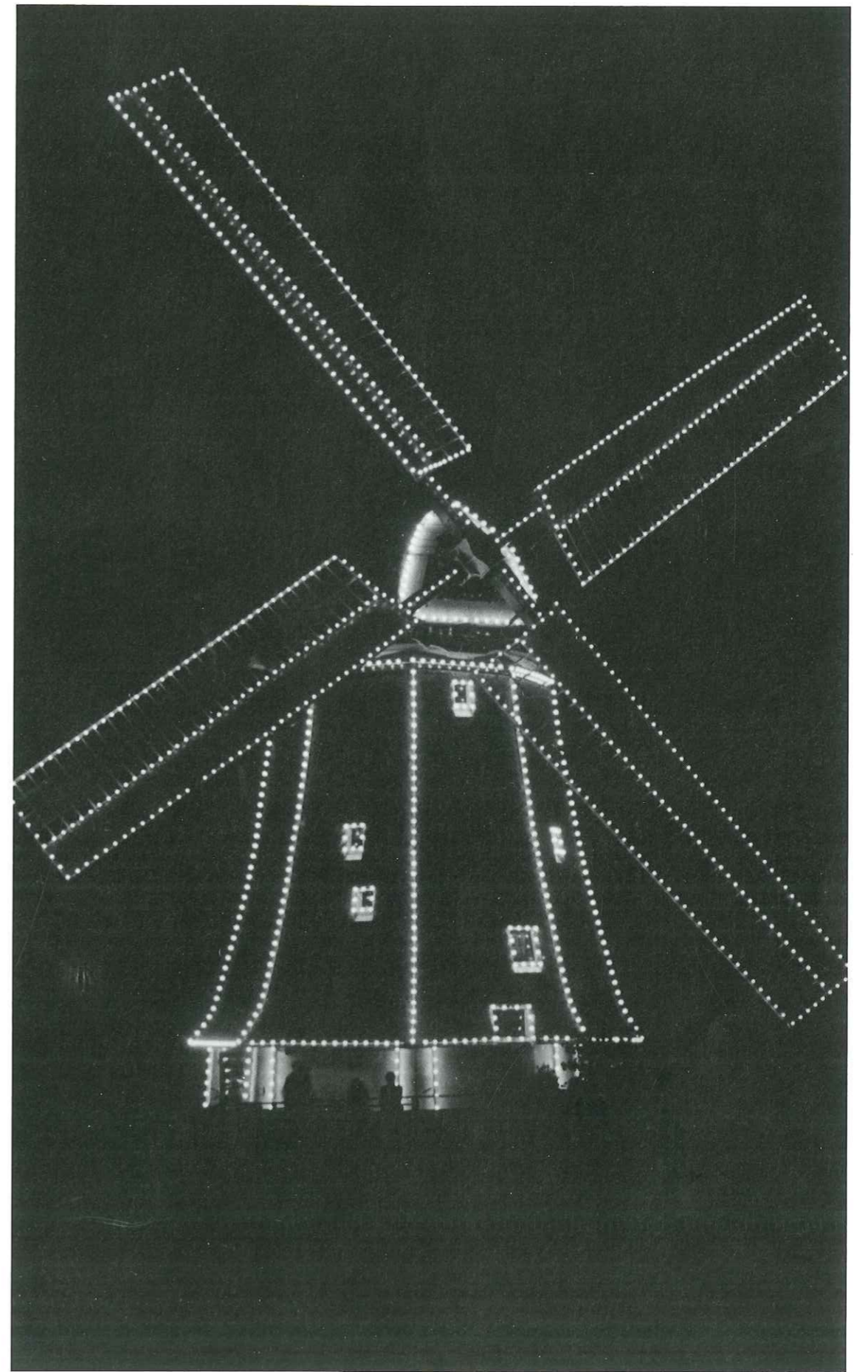

11. De Laakmolen rond 1900.

12. De Laakmolen op een, in 1908 verzonden, prentbriefkaart.

13. De Laakmolen, feestelijk geillumineerd, jaartal onbekend.

14. De Laakmolen rond 1910, rechts op de voorgrond het Havenkantoor aan de Goudriaankade.

van het gebied plaats door middel van het rioienstelsel. De Laakmolen, sedert 1941 eigendom van de gemeente Den Haag, zorgde voor de bemaling van het overtollige water van de plantsoenen in Laakkwartier en Spoorwijk (afb. 14).

Op 31 mei 1966 plaatste de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de molen definitief op de rijkslijst van beschermde monumenten.

Doordat de molen steeds meer door bebouwing werd ingesloten – de zogenaamde "molenbio-top" verslechterde – kon de molen alleen bij een sterke zuidwestenwind goed functioneren. Als aanvulling op de molen werd in 1970 een elektrisch hulpgemaal in werking gesteld.

Vanaf 1977 werd er, gezien de slechte staat van onderhoud en het moeizame functioneren, gewerkt aan een restauratie-cq verplaatsingsplan. In 1979 stelde de gemeente de molen buiten bedrijf en nam de toenmalige molenaar, de heer T. Asselman, ontslag.

In 1980 besloot de gemeenteraad tot restauratie van de molen, van verplaatsing werd definitief afgezien. In het betreffende raadsbesluit was gerekend op een subsidie van rijk en provincie. Harde toezeggingen daartoe ontbraken echter, zodat Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland hun goedkeuring aan het raadsbesluit onthielden. Begin 1983 nam de raad een tweede besluit, waarin de kosten in hun geheel voor rekening van de gemeente zouden komen.

Inmiddels was de molen bijna ten prooi gevallen aan brandstichting. Op 12 april 1982 werd brand gesticht in een oud, leegstaand bedrijfspand aan de Laakweg (afb. 15). Vliegvluur kwam op de rieten kap van de molen terecht. Doordat de brandweer met veel materieel aanwezig was, kon de molen ternauwernood worden gered.

Op 11 november 1983 gaf de toenmalig wethouder van Ruimtelijke Ordening, Verkeer en Vervoer, mr. C.J. Nyqvist het officiële startsein voor de restauratie van de Laakmolen. Tijdens de uitvoering van de werkzaamheden startte in 1984 een wervingsactie onder vrijwillige molenaars. Uit 12 geïnteresseerden werd de heer Coelewij gekozen, als meest geschikte kandidaat om de molen in het vervolg te bedienen. Kort voordat hij in de zomer van 1984 een overeenkomst met de gemeente zou tekenen en kort voor de voltooiing van de restauratie viel de molen op 28 juli 1984 vrijwel geheel ten prooi aan brandstichting (afb. 17). Na een langdurige periode, waarin de brandschade werd afgewikkeld en een nieuw restauratieplan werd opgesteld, werd op 4 augustus 1986 opnieuw een start gemaakt met de restauratie.

15. De eerste brand, 12 april 1982.

16. De Laakmolen voor de aanvang van de restauratie, februari 1983.

17. De tweede brand, 28 juli 1984.

2. Toekomstperspectief

Verplaatsen of niet?

Sedert 1977 is de toekomst van de Laakmolen binnen de gemeente bestudeerd. Hierbij ging het in eerste instantie om de vraag: "Ter plaatse restaureren of eerst verplaatsen naar elders en dan restaureren?".

Gezien de omvang van de bebouwing en beplanting in de directe omgeving van de molen is de zogenaamde molenbiotoop (het geheel van omstandigheden waarin een molen moet functioneren) ongunstig beïnvloed. In een ideale situatie gaat men er vanuit, dat binnen een straal van 100 meter rond een molen geen belendingen mogen voorkomen, in een straal van 100 tot 150 meter belendingen met een maximale hoogte van 1,5 meter, in een straal van 150 tot 200 meter maximaal 2 meter enzovoorts. In een dergelijke situatie is de "vrije windvang" en het "zicht op het weer" optimaal. Werd of is de molenbiotoop bedreigd, dan adviseert "de Nederlandsche Molen", Vereniging tot behoud van molens in Nederland, doorgaans de verplaatsing van de molen naar een meer gunstige locatie. Molenverplaatsingen zijn historisch gezien dan ook een normaal verschijnsel, voor de voortzetting van een bedrijf (bijvoorbeeld in het geval van een korenmolen) was uit economische overwegingen de verplaatsing noodzakelijk. Daarnaast wordt een in hoge mate ingebouwde molen ook in esthetische zin aangetast.

Ook in het geval van de Laakmolen is de verplaatsingsoptie bekeken. Daarbij leek Madestein een goede locatie. In 1979 werden de restauratiekosten ter plaatse op f 400.000 geraamd, verplaatsen van de molen kostte nog eens f 400.000. Naast het kostentechnische aspect en het feit dat verplaatsen geen economisch doel zou dienen, zijn het vooral meer historische en emotionele overwegingen geweest, die de doorslag hebben gegeven. Zo is de Laakmolen met de molentocht (de Laak) in de eerste plaats een belangrijk historisch element (een pré-stedelijk element ter plaatse), dat in de huidige omgeving als een belangrijk stedenbouwkundig gegeven fungeert. Een aantal straatnamen in het Laakkwartier verwijst naar de Laak en de Laakmolen, bijvoorbeeld Asstraat, Wiekstraat, Spilstraat, Schepradstraat, Laakkade, Laakweg, Molenslootstraat, etc. De bewoners van dit stadsdeel voelen zich tenslotte sterk emotioneel verbonden met de molen, de naamgever van "de Molenwijk".

Dit alles overwegende heeft het college van burgemeester en wethouders besloten de gemeenteraad voor te stellen de molen ter plaatse te restaureren (afb. 16).

Beheerssituatie

In oorsprong diende de Laakmolen, tezamen met de molen aan de Broeksloot, de waterhuishouding van de Noordpolder te regelen. Na de ontpoldering en bebouwing van dit gebied kreeg de molen een bemalingsfunctie met betrekking tot het overtollige water uit de plantsoenen in dit stadsdeel. Door de ongunstige molenbiotoop, die de inzetbaarheid van de molen als bemalingswerktuig beperkte, was de bouw van een elektrisch gemaal noodzakelijk. In de laatste jaren voorafgaande aan de restauratie nam dit noodgemaal de bemalingsfunctie geheel over omdat de Laakmolen ook vanwege de technische staat buiten werking gesteld moest worden.

De technische onvolkomenheden zijn door de restauratie weggenomen, de molenbiotoop is blijvend ongunstig beïnvloed. De bemalingsfunctie van de molen wordt dan ook overgenomen door een automatische, elektrische pomp, die opgesteld is in de kelder van het geheel nieuw opgetrokken "bakhuisje" of "zomerhuisje" op de molenwerf. Onder gunstige omstandigheden (windrichting, hoog waterpeil) kan de molen zijn oorspronkelijke functie geheel vervullen. Het elektrische gemaal wordt in een dergelijke situatie uitgeschakeld. Is, gezien de hoogte van het waterpeil, malen niet nodig, dan kan de molen bij gunstige wind toch in werking worden gesteld. De molen wordt dan "uit z'n werk gezet", d.w.z. het mechaniek wordt zodanig ontkoppeld, dat het onderwiel, de wateras en dus het scheprad niet werken.

In de hier beschreven opzet is geen sprake van een structurele, volwaardige betrekking voor een molenaar in dienst van de gemeente. Daarvoor in de plaats is in samenwerking met het "Gilde van Vrijwillige molenaars" gezocht naar een vrijwillige molenaar.

18. De molen na de tweede brand van 28 juli 1984.

19. De restanten van de kap, met op de voorgrond de afgekeurde gietijzeren as, 18 december 1986.

20. De opbouw van de stenen voet, op de achtergrond het schoongestralde achtkant, 29 augustus 1986.

21. Het gerestaureerde achtkant staat weer op de herbouwde voet, 18 december 1986.

22. De rietdekker aan het werk, 11 februari 1987.

De gegadigde moest aan een aantal voorwaarden voldoen. In de eerste plaats moest hij de molen zoveel mogelijk in werking stellen, permanent bewonen, zorgdragen voor het huurdersonderhoud van molen, "bakhuisje" en tuin en op verzoek van de Dienst der Gemeentewerken de polderstand aflezen en doorgeven. Daarnaast diende de molenaar inhoud te geven aan de educatieve en toeristische functie van de molen.

In principe wordt de educatieve functie, evenals bij de molen "De Korenaer" te Loosduinen, gezien in het kader van het Museon. Zolang van die zijde aan deze functie nog geen inhoud wordt gegeven is in de overeenkomst tussen molenaar en gemeente vastgelegd, dat de molenaar "eigener beweging en naar beste vermogen" gestalte zal geven aan de educatieve functie. In eerste instantie wordt daarbij gedacht aan het verzorgen van rondleidingen voor schoolklassen uit de directe omgeving.

De aanwezigheid van een werkende molen is op zichzelf al een toeristische trekpleister. Daarnaast zal de molenaar de mogelijkheid moeten scheppen, dat het publiek de molen kan bezoeken.

Gemeente en molenaar zijn ervan overtuigd, dat na 11 jaar plannen maken, restaureren en herbouwen nu eindelijk de voorwaarden zijn vervuld om de Laakmolen een zinvolle toekomst te geven, waarbij zoveel mogelijk mensen kennis kunnen maken met dit gemeenschappelijk bezit en belangrijk monument van bedrijf en techniek.

23. Het rietdekkerswerk aan het achtkant gereed, 6 mei 1987.

24. De kap in herbouw, 6 mei 1987.

25. De kap gereed voor herplaatsing, 29 september 1987.

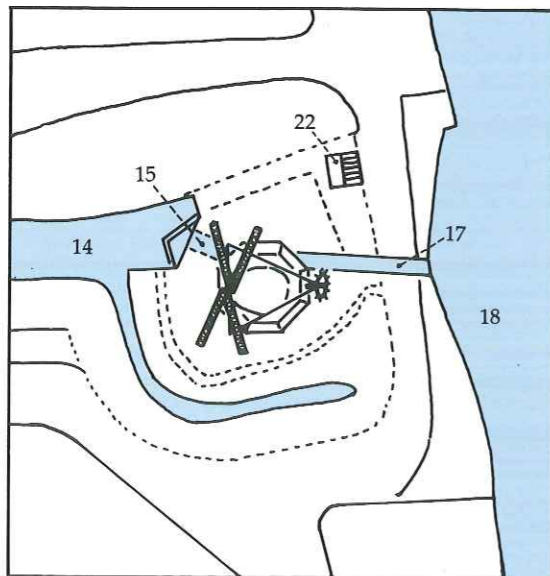
26. De nieuwe kap wordt op haar plaats gehesen, 29 september 1987.

Even voorstellen

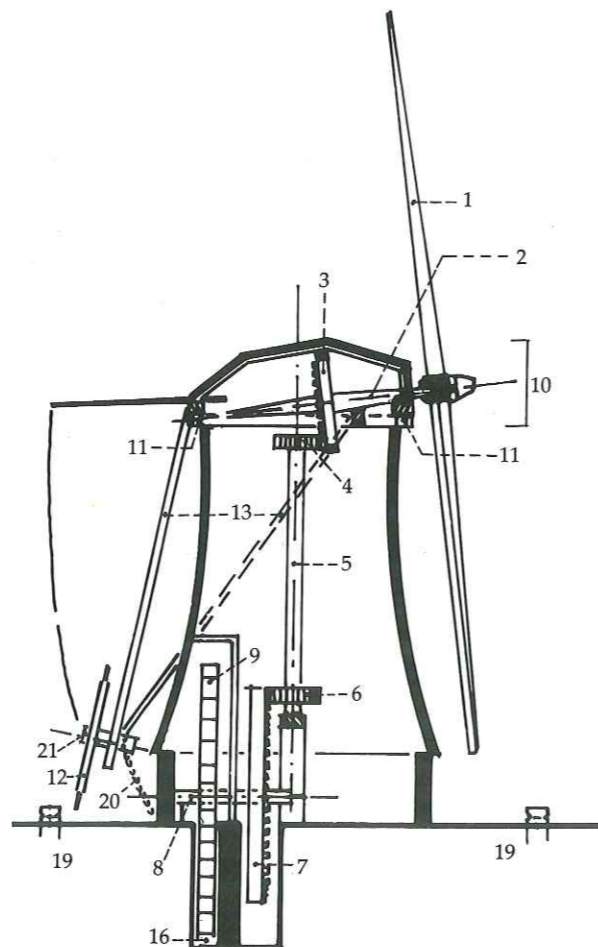
De nieuwe molenaar, die de Laakmolen zal gaan bedienen, is de heer P.A.J. Coelewij (afb. 27). Hij is geboren in 1931 in Den Haag en nog wel in het Laakkwartier zelf (De Genestetlaan 85). Zijn beroep is geoloog en hij heeft daardoor tot zijn pensionering veel over de wereld rondgezworven. Het molenaarsvak heeft hij in de praktijk geleerd op zijn eigen korenmolen "De Dankbaarheid" te Herkingen op Goeree-Overflakkee. Vele lessen en adviezen heeft hij daarbij ontvangen van de vereniging "de Nederlandsche Molen" en het "Gilde van Vrijwillige Molenaars". Hij bezit jarenlange ervaring met het draaien en onderhouden van molens en is bovendien gewend groepen toeristen en schoolkinderen op een molen te ontvangen, rond te leiden en op de hoogte te brengen van zowel de technische als historische aspecten. Hij ziet de Laakmolen als een ideale mogelijkheid om zijn dierbare molenaarswerk in Den Haag te doen. Hij zal trachten de molen weer zoveel mogelijk in zijn oude functie te herstellen door, indien het weer dit toelaat, het schep-rad weer zijn oorspronkelijke functie te laten uitoefenen: het bemalen van de omliggende gebieden en het op peil houden van de waterlopen in het gebied van de Laak. Naast het toeristische en educatieve aspect hiervan zal het gebruik van windkracht kostbare elektriciteit besparen, die nu door de pomp wordt verbruikt.

28. Doorsnede en situatie.

1. roede	12. kruirad
2. bovenas	13. staart
3. bovenwiel	14. de Laak
4. bovenschijf	15. achterwaterloop
5. spil	16. watergang
6. onderschijf	17. voorwaterloop
7. onderwiel	18. Haagse Trekvljet
8. wateras	19. kruipaal
9. schep-rad	20. ketting
10. kap	21. as kruirad
11. rol	22. bak- of zomerhuisje

27. De nieuwe molenaar, de heer P.A.J. Coelewij en zijn echtgenote, april 1988.

3. Techniek

Diverse technische gegevens van de Laakmolen

- De Laakmolen is een poldermolen, die tot 1938 de Noordpolder bemaalde. Van 1938 tot 1979 bemaalde de molen de plantsoenen in Laakkwartier en Spoorwijk;
- de molen is achtkantig van vorm, heeft een stenen onderbouw met een hoogte van ongeveer 1,7 meter en een met riet gedekte romp ("het achtkant"), deze romp heeft een houten constructie;
- daarnaast is de molen een grondzeiler, dit houdt in, dat de zeilen (voor de vergroting van de windvang) vanaf het maaiveld aan de wiken kunnen worden bevestigd;
- de bovenas is van gietijzer;
- de twee roeden (of vier wiken) zijn van staal, de vlucht (lengte) van een roede is 25,6 meter;
- de wiekvorm tot aan de restauratie was volgens het systeem "Dekker", dit is een zinken verbetering van de aerodynamische eigenschappen van de wiken. Bij de restauratie is op een roede dit systeem teruggekomen. De andere roede werd voorzien van zogenaamde fokwiken, de meest esthetische wiekverbetering, die er bestaat. Met deze ingreep wordt het trekkend vermogen van de wiken vergroot;
- de opvoerhoogte (maximaal te overbruggen hoogte tussen polderpeil, de Laak, en het boezempeil, de Haagse Trekvljet) is circa 0,9 meter;
- het ijzeren schep-rad heeft een doorsnede van 6 meter en een schepbreedte van 0,65 meter;
- de verplaatsingscapaciteit is circa 80 kubieke meter per minuut.

De werking van de Laakmolen

De wiken brengen de bovenas en het bovenwiel in beweging (afb. 28). Het bovenwiel brengt de draaiende beweging over op de bovenschijf, het bovenste horizontaal geplaatste wiel aan de lange molenspil. Onderaan deze spil bevindt zich de onderschijf, dat in het onderwiel grijpt. Dit onderwiel zit rond de wateras, via deze as wordt de draaiende beweging uiteindelijk overgebracht op het schep-rad. Het overtollige water uit de plantsoenen van Laakkwartier en Spoorwijk komt via de Laak en de achterwaterloop in de watergang, waar het schep-rad het water van het polderpeil naar het boezempeil opvoert. Het water stroomt vervolgens via de voorwaterloop in de Haagse Trekvljet.

De kap van de molen is 360° kruikbaar, d.w.z. de kap kan in het geheel "op de wind" worden gezet (worden "gekroden"). Daartoe rust de kap op 47 rollen. Aan de kap zit een staart met 4 schoren en aan het einde een kruirad. Rond de molen staan op regelmatige afstand kruipalen in de grond. Een ketting, die om de as van het kruirad is bevestigd, wordt vastgemaakt aan een kruipaal. Door nu aan het kruirad te draaien "trekt" de kap zich als het ware naar de kruipaal toe en draait zodoende.

De restauratie

Het uitgangspunt voor het, in november 1983, in uitvoering genomen restauratieplan was het herstel van de molen met zoveel mogelijk behoud van het "oude". Uit de historie van de Laakmolen blijkt, dat de molen in 1699 ingrijpend was hersteld cq vernieuwd. Toch is duidelijk geworden, dat een aantal onderdelen nog van voor 1699 dateerde. Helaas doorkruiste de rampzalige brand van juli 1984 voor altijd deze zorgvuldige aanpak: veel van het oude en het reeds voltooide nieuwe werk ging verloren (afb. 18).

- In de twee jaar, die liggen tussen de brand en de herstart van het project is ondermeer bekeken wat van de molen nog bruikbaar was. Dit onderzoek wees uit, dat het nieuwe plan in grote mate naar zou komen op nieuwbouw. Van de ruïne waren nog bruikbaar:
- de fundering en de gemetselde voet tot ongeveer 0,5 meter boven het maaiveld;
  - de gehele houten hoofdconstructie van het achtkant, d.w.z. achtkantstijlen, legeringsbalken, korbelen, boventafelement met blokkeels en een groot deel van de veldkruisen (grote delen van deze houten constructie waren ingebrand, de verkoalde laag werd door middel van stralen verwijderd);
  - de wateras met het centerstuk van het schep-rad;
  - diverse ijzerwerken, zoals de stropen rond de spil;
  - de vangbalk.

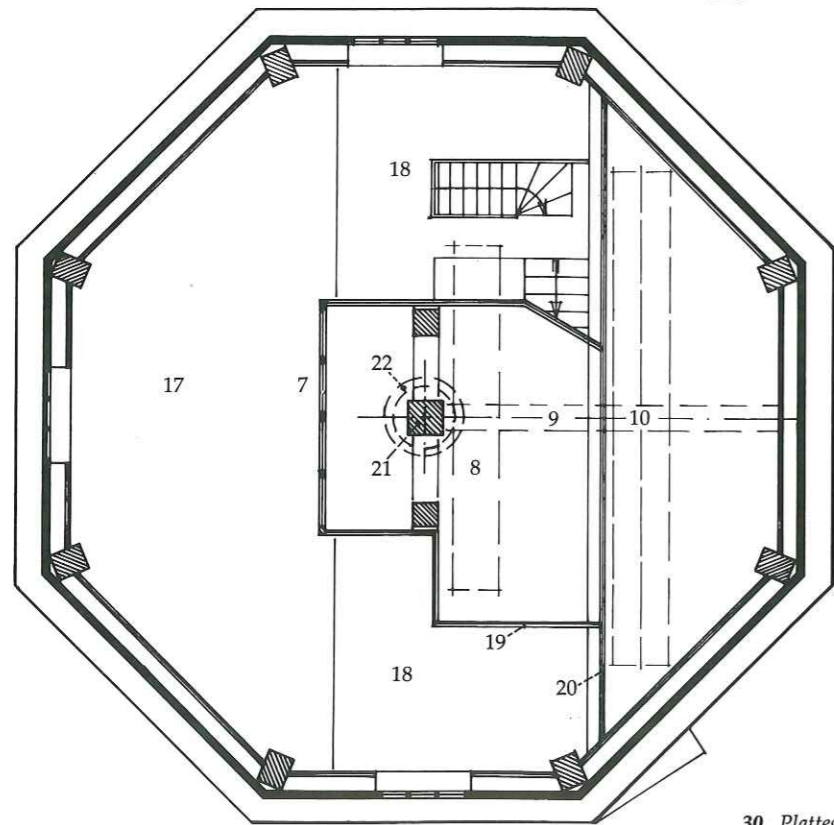
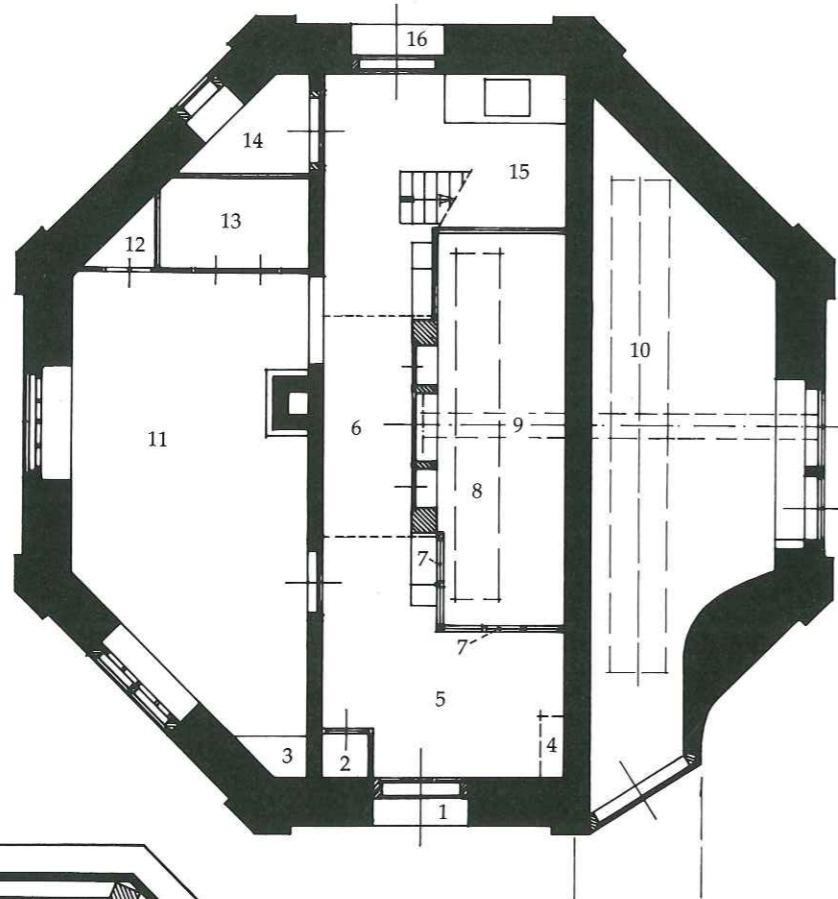
Een tweetal onderdelen leek aanvankelijk nog bruikbaar te zijn, de gietijzeren bovenas en het houten onderwiel. De bovenas werd, na schoongestruild te zijn, röntgenologisch onderzocht, waarbij enkele haarscheurtjes werden ontdekt (afb. 19). Gezien het feit, dat de molen een ongunstige molenbiotoop heeft en daarom gerekend moet worden met bijvoorbeeld onverwachte valwinden, werd de as niet meer opnieuw gebruikt. Het onderwiel bleek op essentiële punten aangetast te zijn, herstel zou niet duurzaam genoeg worden. In de laatste fase van de restauratie moest alsnog worden besloten om een nieuw onderwiel te vervaardigen. Voor dit wiel moet gebruik gemaakt worden van grote houtformaten, die niet zonder meer in de handel verkrijgbaar zijn. Het uitgezochte hout dient minstens een jaar te drogen. Dit betekent, dat het onderwiel pas rond de jaarwisseling 1988-1989 kan worden geplaatst (afb. 20 tot en met 26).

De woning

Voor de restauratie bevatte de molen een woongedeelte. Er was een woonkamer met bedstee, een keuken en een toilet op de begane grond. Op de eerste zolder was met eenvoudige houten wanden een drietal kamertjes gemaakt, twee ervan konden als slaapkamer dienst doen, het derde bevatte een losse douchecabine en een wastafel. Op de tweede zolder was nog een slaapkamer afgescheiden. Het voorzieningsniveau was laag: geen verwarmingsmogelijkheden (op een schouw in de woonkamer na) en geen warmte-isolatie.

29. Plattegrond begane grond (= peil), nieuwe indeling.

1. hoofdentree
2. meterkast elektra
3. meterkast gas
4. "Sprinkler" pomp
5. hal
6. vide
7. transparante omkasting
8. onderwiel
9. wateras
10. scheprad
11. ontvangst-en eetkamer
12. kast
13. bedstee
14. cv-kelder
15. keuken
16. achteringang

30. Plattegrond eerste zolder, nieuwe indeling.

17. woonkamer, niveau is peil + 2,15 meter
18. woonkamer, niveau is peil + 2,33 meter
19. omkasting onderwiel, niveau bovenzijde is peil + 3,55 meter
20. omkasting scheprad, niveau bovenzijde is peil + 4,33 meter
21. spil
22. onderschijf

Een redelijke mate van wooncomfort en brandveiligheid en terugbrengen van de indeling op de begane grond waren de uitgangspunten bij het opnieuw indelen en uitrusten van het woongedeelte (afb. 29). Allereerst werd de vloer van de begane grond van beton gemaakt, als bodemafluiting tegen vocht. De oude indeling werd hersteld, het toilet op de begane grond verviel. In de voormalige woonkamer (nu ontvangst- en eetkamer) kwamen de bedstee en het kastje terug. Op de oorspronkelijke plaats kwam een nieuw keukenblok. De oude, zeer steile laddertrap naar de eerste zolder werd vervangen door een, enigszins anders opgestelde, meer comfortabel te belopen trap. Onder de trap is nu ruimte voor het opstellen van een wasapparaat. De eerste zolder is, op de omkasting van het onderwiel en het scheprad na, een open ruimte en zal als woonkamer worden gebruikt (afb. 30). De trappen naar de tweede zolder werden op hun oorspronkelijke plaats

gezet. Op de tweede zolder werd een natte cel afgescheiden van de rest. In deze natte cel bevinden zich een toilet, douche en wastafel. Het woongedeelte kreeg een centrale verwarming, de ketel werd opgesteld in het keldertje. De bakstenen buitenwanden van de voet en de rieten wanden op de eerste en tweede zolder kregen aan de binnenzijde een voorzetwand met warmte-isolatie. Daarnaast kwamen er een nieuwe elektrische-, gas- en waterinstallatie, een telefoonaansluiting en een aansluiting op de kabeltelevisie. In het kader van de brandveiligheid werd de bliksembeveiliging weer aangebracht. Een bijzondere voorziening is de "Sprinklerinstallatie" voor het nat houden van de rietbedekking van achtkant en kap. Op de nok van de kap en langs de bovenzijde van het achtkant bevinden zich aan de buitenzijde 4 respectievelijk 8 sproeikoppen. Het leidingssysteem wordt gevoed door een pomp, die water haalt uit de watergang. Op

31. Het interieur van de molen na restauratie/herbouw: de ontvangst- en eetkamer op de begane grond, april 1988.

32. De onderzijde van de spil met de onderschijf, gezien vanaf de begane grond door vide, april 1988.

33. Het interieur van de woonkamer op de eerste zolder. De spil en de onderschijf zijn zichtbaar door de transparante omkasting, april 1988.

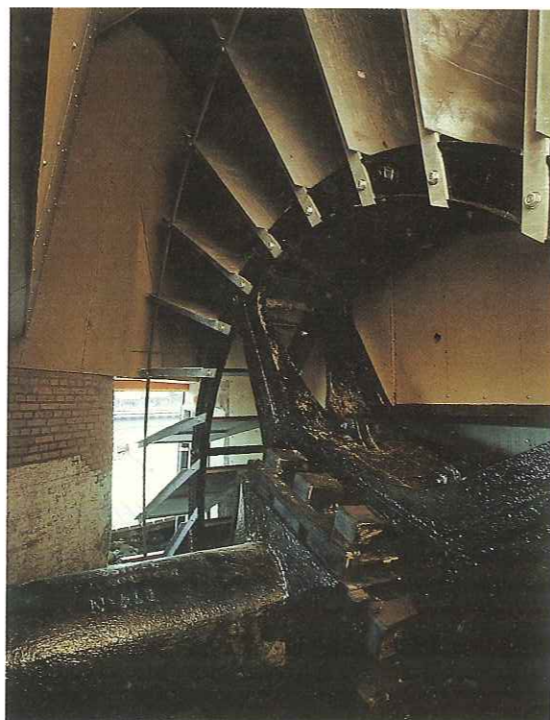
deze wijze kan zonodig het gehele rietdek nat worden gehouden. De leiding in de kap is ont-koppelbaar gemaakt in verband met het kruien van de kap.

In verband met de beoogde toeristische en edu-catieve functie van de molen zijn nog enkele aanpassingen doorgevoerd. Op de begane grond is de omkasting van het onderwiel aan de hoofdentreezijde transparant opgelost. Daar-naast is in het midden van de gang een vide in de zoldervloer gemaakt. Ook de voorzijde van de omkasting van het bovenwiel op de eerste zolder is in glas opgelost. Deze voorzieningen stellen bezoekers in staat zich een beeld te vormen van de werking van het onderste deel van het molenmechaniek (spil, onderschijf, onder-wiel en wateras). Het scheprad en de watergang zijn te zien via de deur en het luik aan de noord-westzijde van de molen (afb. 31 tot en met 34).

34. Detail constructie op eerste zolder. Zichtbaar is een hergebruikte, door brand zwart geblakerde vloerbalk.

35. Het scheprad met de wateras, april 1988.

Het molenerf (afb. 36)

Bij de start van de restauratie was het terrein rond de molen, het molenerf, sterk verwaarloosd. In het kader van het project is het molenerf opnieuw ingericht, waarbij met name de veiligheidsaspecten een grote rol speelden. Vooral het gegeven, dat draaiende wieken en mogelijk van deze wieken losrakende onderdelen, een reëel gevaar opleveren voor passanten leidde tot het besluit het fietspad langs de Haagse Trekvluit te laten vervallen. Het molenerf loopt nu tot aan het boezemwater. Het erf werd vervolgens van de omgeving afgescheiden met een houten, schuin naar binnen oplopend hek (de zogenaamde "Koekampoplossing"), dat enerzijds een afdoende terreinaf-scheiding vormt en anderzijds een passende oplossing vormt en het erf niet tot een "vesting" maakt. Het molenerf werd opgeschoond, geëgaliseerd, ingezaaid en de bestaande beplanting werd gesaneerd. Daarnaast werden de nodige verhandingen aangebracht tussen de twee inrij-

poorten aan de Laakweg en de Trekweg en naar en rond de molen en het bakhuisje. Ook de terreinverlichting kreeg de nodige aandacht met het oog op de veiligheid en het illumineren van de molen. Vanuit 4 richtingen worden de molen en het erf verlicht door schijnwerpers. De oude bovenas werd op het erf "museaal" opgesteld. De vitrine met informatie over de Laakmolen, die bij de start werd onthuld, kreeg tenslotte een actuele inhoud en een definitieve plaats.

36. Het molenerf na herinrichting.

De Laakmolen is gerestaureerd in opdracht van de Gemeente 's-Gravenhage.
Het ontwerp en de directie zijn gemaakt cq gevoerd door de Dienst der Gemeentewerken in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg.
Het ontwerp voor het molenerf is van de Dienst Groenvoorziening en Milieueducatie.
Hoofdaannemer van de restauratie was de NV HABO;
de onderaannemers cq toeleveringsbedrijven waren: H.J.A. Verbij (Hoogmade), molenmaker; gieterij Hardinxveld bv (Hardinxveld-Giessendam), gietijzeren as; Kolijn (Vreeland), rietdekker; Derckx (Beegden), stalen roeden; de Volharding bv (Oldenzaal), houtleverancier; P.H. Frauenfelder (Den Haag), loodgieter; Van Ginderen (Den Haag) electra en pomp; Giesbers en De Graaf (Rotterdam), centrale verwarming.

Verantwoording van de afbeeldingen

Verzameling Gemeentearchief 's-Gravenhage: 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 14

Gemeentelijke Dienst Stadsontwikkeling-Grondzaken 's-Gravenhage: 19, 20, 21, 22, 23, 24

Oosterhout & Van Gelder: 16

Sijthoff Pers: 15, 18

Piet Janmaat (Rijswijk): omslag, 1, 1a, 27, 31, 32, 33, 34, 35

Fotobureau Thuring bv ('s-Gravenhage): 25, 26

Archief Hoogheemraadschap Delfland: 7

Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg 's-Gravenhage: 12, 13, 17, 28, 29, 30

Dienst Groenvoorziening en Milieueducatie, 's-Gravenhage: 36